

Аркуша Лариса Ігорівна,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-0422-6416

Чернов Олександр Віталійович,

доктор філософії, доцент кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0009-0002-6038-9479

Черемнова Антоніна Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент, вчений секретар
Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0002-0221-6337

**КОМПЛЕКСНА СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ТА ЛІНГВІСТИЧНА
ЕКСПЕРТИЗА У РОЗСЛІДУВАННІ ФАКТІВ ТИСКУ НА СВІДКІВ З
БОКУ ОРГАНІЗОВАНИХ ГРУП**

**COMPREHENSIVE FORENSIC PSYCHOLOGICAL AND LINGUISTIC
EXPERT ASSESSMENT IN THE INVESTIGATION OF PRESSURE
EXERTED ON WITNESSES BY ORGANISED GROUPS**

Анотація. У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти використання комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи у розслідуванні фактів тиску на свідків з боку організованих груп. Актуальність теми зумовлена поширенням у практиці організованої злочинності прихованих форм протидії правосуддю, які реалізуються через систематичний психологічний вплив, маніпулятивні комунікативні стратегії, непрямі погрози та інші форми завуальованого примусу, спрямовані на зміну поведінки свідка або відмову від співпраці зі слідством. Наголошується, що такі дії нерідко не мають прямого словесного вираження і проявляються у контекстуально зумовлених повідомленнях, натяках, демонстрації обізнаності про приватні обставини життя особи, створенні атмосфери небезпеки та психологічного тиску. За таких умов традиційні підходи до аналізу доказової інформації виявляються недостатніми, що зумовлює необхідність використання спеціальних знань для встановлення реального змісту комунікації та її психологічного ефекту.

У роботі обґрунтовується доцільність застосування комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи як міждисциплінарного інструменту дослідження комунікативних проявів незаконного впливу на учасників кримінального провадження. Розкрито зміст і значення психологічного та лінгвістичного компонентів експертного дослідження, визначено

їх взаємозв'язок у процесі встановлення ознак тиску, залякування, маніпуляції або навіювання. Особлива увага приділяється аналізу мовних конструкцій, комунікативної спрямованості висловлювань, контекстуальних значень повідомлень, а також психологічним механізмам формування у свідка страху, тривоги або відчуття небезпеки. Підкреслюється, що ефективність такого експертного дослідження значною мірою залежить від урахування ситуаційного контексту комунікації, характеру взаємин між її учасниками, попередніх подій та індивідуально психологічних особливостей адресата повідомлення.

У статті також розглянуто об'єкти комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи, серед яких тексти електронних повідомлень, телефонні розмови, аудіо та відеозаписи комунікацій, листування у цифрових середовищах та інші інформаційні матеріали, що можуть містити ознаки комунікативного впливу. Проаналізовано значення експертного висновку для встановлення психологічного змісту комунікації та його використання у системі доказування під час розслідування діяльності організованих злочинних об'єднань. Звернуто увагу на проблемні аспекти призначення та проведення комплексної експертизи, зокрема труднощі інтерпретації завуальованих висловлювань, необхідність чіткого визначення меж компетенції експертів різного профілю, а також важливість міждисциплінарної взаємодії психологічного та лінгвістичного аналізу.

Зроблено висновок, що комплексна судово психологічна та лінгвістична експертиза є ефективним інструментом криміналістичного забезпечення розслідування фактів тиску на свідків, оскільки дозволяє встановити приховані форми психологічного впливу, розкрити реальну комунікативну спрямованість повідомлень і надати об'єктивні наукові дані для оцінки відповідних обставин у кримінальному провадженні. Подальший розвиток методики проведення таких експертиз має важливе значення для підвищення ефективності протидії організованій злочинності та забезпечення належного захисту учасників кримінального процесу від незаконного впливу.

Ключові слова: організована злочинність, тактика, свідок, протидія, судово-психологічна експертиза, судово-лінгвістична експертиза, комплексна судово експертиза, психологічний вплив, комунікативні стратегії, криміналістичне забезпечення, розслідування, кримінальне провадження.

Abstract. The article examines the phenomenon of the manipulative potential of esoteric practices in the context of abuse of trust and fraudulent activities.

This article examines the theoretical and practical aspects of using comprehensive forensic psychological and linguistic expertise in investigating instances of pressure exerted on witnesses by organized groups. The relevance of this topic stems from the prevalence in organized crime of covert forms of obstruction of justice, which are carried out through systematic psychological manipulation, manipulative communication strategies, indirect threats and other forms of veiled coercion, aimed at altering the witness's behaviour or inducing a refusal to cooperate with the investigation. It is emphasised that such actions often lack direct verbal expression and manifest themselves in contextually determined messages, hints, demonstrations of knowledge about a person's private circumstances, and the creation of an atmosphere of danger and psychological pressure. Under such conditions, traditional approaches to the analysis of evidential information prove insufficient, necessitating the use of specialist knowledge to establish the true meaning of the communication and its psychological effect.

This paper justifies the use of a comprehensive forensic psychological and linguistic assessment as an interdisciplinary tool for investigating communicative manifestations of unlawful influence on participants in criminal proceedings. The content and significance of the psychological and linguistic components of expert examination are revealed, and their interrelationship in the process of establishing signs of pressure, intimidation, manipulation or suggestion is identified. Particular attention is paid to the analysis of linguistic constructions, the communicative orientation of utterances, the contextual meanings of messages, as well as the psychological mechanisms underlying

the formation of fear, anxiety or a sense of danger in a witness. It is emphasised that the effectiveness of such an expert examination depends to a large extent on taking into account the situational context of communication, the nature of the relationship between its participants, preceding events, and the individual psychological characteristics of the message's recipient.

The article also examines the subjects of comprehensive forensic psychological and linguistic analysis, including text messages, telephone conversations, audio and video recordings of communications, correspondence in digital environments, and other information materials that may contain indications of communicative influence. The significance of expert opinions for establishing the psychological content of communication and their use in the evidentiary system during investigations into the activities of organized criminal groups is analysed. Attention is drawn to problematic aspects of commissioning and conducting a comprehensive expert examination, in particular the difficulties in interpreting veiled statements, the need for a clear definition of the limits of competence of experts from different fields, as well as the importance of interdisciplinary interaction between psychological and linguistic analysis.

It has been concluded that a comprehensive forensic psychological and linguistic assessment is an effective tool for supporting criminal investigations into instances of pressure exerted on witnesses, as it enables the identification of covert forms of psychological influence, reveals the true communicative intent of messages, and provides objective scientific data for assessing the relevant circumstances in criminal proceedings. The further development of methodologies for conducting such examinations is of great importance for enhancing the effectiveness of combating organized crime and ensuring the proper protection of participants in criminal proceedings from unlawful influence.

Key words: organized crime, tactics, witness, countermeasures, forensic psychological assessment, forensic linguistic assessment, comprehensive forensic assessment, psychological influence, communication strategies, forensic support, investigation, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Розслідування фактів тиску на свідків з боку організованих груп належить до найбільш складних і водночас недостатньо опрацьованих напрямів сучасної криміналістики, кримінального процесу та судової експертології, що зумовлено як специфікою самої протиправної поведінки, так і обмеженістю наявних науково методичних підходів до її належного виявлення, фіксації, інтерпретації та доказування. У практиці протидії організованій злочинності все частіше спостерігається ситуація, коли вплив на свідка не набуває форми відкритої та очевидної погрози, а реалізується у психологічно вивірених, комунікативно завуальованих, контекстуально зумовлених і поетапно організованих діях, спрямованих на зміну поведінки особи, її відмову від співпраці зі слідством, спотворення показань або уникнення участі у кримінальному провадженні. Такі дії можуть проявлятися у формі натяків, демонстрації обізнаності про приватне життя свідка, нав'язування відчуття постійного контролю, створення атмосфери небезпеки, морального виснаження, використання прихованих погроз, удаваних порад, псевдотурботи, повторюваних інформаційних сигналів або інших комунікативних впливів, які у буквальному мовному вираженні не завжди мають характер прямої загрози, але в конкретному соціальному, психологічному та криміналістичному контексті виконують функцію примусу. Саме тому традиційних засобів оцінки

доказової інформації, орієнтованих переважно на зовнішній зміст повідомлення або наявність прямих словесних формулювань погрози, нерідко виявляється недостатньо для встановлення реального характеру впливу, його спрямованості, інтенсивності та здатності обмежувати свободу волевиявлення свідка.

Складність проблеми посилюється тим, що організовані групи мають значно ширші можливості для системного й багатоканального тиску, ніж окремий суб'єкт злочину. Вони здатні поєднувати прямі та непрямі контакти, використовувати посередників, цифрові засоби комунікації, закриті чати, телефонні дзвінки, короткі повідомлення, голосові звернення, соціальні мережі, а також символічні дії, які самі по собі можуть виглядати нейтральними, але в сукупності формують у свідка стан страху, тривоги, внутрішньої дестабілізації та очікування негативних наслідків у разі співпраці з правоохоронними органами. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба в застосуванні таких форм спеціальних знань, які дозволяють аналізувати не лише формально зафіксований текст чи окреме висловлювання, а і психологічний зміст комунікації, її приховану прагматику, механізм впливу на адресата, контекстуальне значення мовних одиниць та реальний комунікативний намір суб'єкта впливу. Саме в такому вимірі особливого значення набуває комплексна судово психологічна та лінгвістична експертиза, здатна інтегрувати результати мовного та психологічного аналізу для встановлення ознак тиску, примусу, маніпуляції, залякування або навіювання в ситуаціях, коли ці явища не мають відкритого та однозначного словесного вираження.

Разом із тим, попри очевидну практичну потребу в такому виді експертного дослідження, наукова розробка відповідної проблематики залишається фрагментарною. У вітчизняній і зарубіжній літературі достатньо широко висвітлено загальні питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, процесуальну природу судової експертизи, доказове значення висновку експерта, організаційні та правові засади експертної діяльності. У межах цих досліджень сформовано базові підходи до розуміння судової експертизи як форми наукового пізнання обставин кримінального правопорушення, визначено загальні вимоги до предмета, об'єктів та меж компетенції експерта. Проте зазначені напрацювання мають переважно загальнотеоретичний характер і не дають вичерпної відповіді на питання щодо можливостей саме комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи у провадженнях пов'язаних із застосуванням тиску на свідків, особливо коли такий тиск реалізується організованими групами у прихованих, багатоетапних та комунікативно завуальованих формах.

Певною мірою розробленими є й питання судово психологічної експертизи. У наукових працях досліджувалися психологічні особливості поведінки учасників кримінального провадження, механізми сприйняття,

запам'ятовування і відтворення інформації, проблеми психологічного стану потерпілих і свідків, вплив страху, тривоги, навіювання, емоційного напруження на процесуальну поведінку особи, а також окремі аспекти психологічної діагностики психотравмувального впливу. Ці напрацювання мають важливе значення для розуміння того, як комунікативний вплив може змінювати поведінку свідка та обмежувати його здатність до вільного прийняття рішень. Водночас більшість досліджень зосереджується або на загальних можливостях психологічної експертизи, або на питаннях психології допиту, достовірності показань, віктимної поведінки чи емоційних станів особи, не приділяючи належної уваги саме експертному аналізу тиску на свідка як специфічного інструменту протидії правосуддю в умовах організованої злочинної діяльності.

Аналогічно, у межах судово лінгвістичних досліджень значна увага приділяється аналізу семантики, прагматики, мовленнєвих актів, імпліцитної інформації, комунікативної спрямованості висловлювань, мовних ознак погроз, образ, приниження честі та гідності, маніпулятивних конструкцій, авторських характеристик письмового мовлення та інших аспектів функціонування мови як носія юридично значущої інформації. Ці дослідження є важливими для формування методичної бази оцінки змісту текстів та усних висловлювань, однак у більшості випадків вони розглядають текст як відносно автономний об'єкт аналізу і не завжди достатньо враховують психологічний ефект конкретного повідомлення на конкретного адресата. Тим часом у провадженнях щодо тиску на свідка вирішальне значення має не тільки мовна форма висловлювання як така, а й спосіб її сприйняття особою, яка перебуває в умовах можливої загрози, попередньої обізнаності про злочинний потенціал групи, емоційної напруги та підвищеної вразливості. Через це окремий лінгвістичний аналіз часто є недостатнім, якщо він не поєднується з дослідженням психологічних механізмів впливу.

У криміналістичній науці більшою мірою опрацьовано проблеми протидії розслідуванню, тактики допиту свідків у провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із організованою злочинністю, забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, а також характеристику типових способів впливу на потерпілих і свідків з боку злочинних об'єднань. Дослідники звертали увагу на залякування, шантаж, підкуп, демонстрацію сили, використання корумпованих зв'язків, конспіративних способів зв'язку та посередницьких контактів як елементів механізму організованої злочинної діяльності. Проте більшість цих праць висвітлює проблему на загальному криміналістичному або тактико процесуальному рівні і не формує цілісної моделі використання комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи для доказування прихованих форм тиску. Недостатньо розробленими залишаються питання предмета і об'єктів такого дослідження, меж компетенції експертів різного профілю,

принципів їхньої взаємодії, особливостей формулювання запитань, співвідношення буквального змісту повідомлення з його контекстуальним і психологічним значенням, а також критеріїв відмежування реального психологічного примусу від конфліктної, емоційно напруженої, але юридично нейтральної комунікації.

Окрему складність становить недостатня розробленість міждисциплінарного підходу до цієї проблеми. У наявних дослідженнях психологічний і лінгвістичний компоненти здебільшого розглядаються ізольовано, тоді як у реальній слідчій та експертній практиці тиск на свідка постає як комплексне явище, у якому мовна форма, психологічний ефект, соціальна ситуація, характер попередніх контактів, статус суб'єктів комунікації та контекст організованої злочинної діяльності утворюють єдину систему. Відсутність достатньо розробленої інтегрованої методології призводить до того, що на практиці або недооцінюється значення завуальованих висловлювань, або навпаки будь яка конфліктна комунікація сприймається як доказ незаконного тиску. Обидва підходи є методологічно хибними, оскільки не враховують усієї складності механізму комунікативного впливу в умовах організованої злочинності.

Додаткової актуальності проблемі надає цифровізація сучасного комунікативного простору. Значна частина впливу на свідків сьогодні здійснюється через месенджери, анонімні акаунти, голосові повідомлення, короткі відеозвернення, чати з обмеженим доступом, зникальні повідомлення, коментарі в соціальних мережах та інші цифрові канали, що створює нові форми завуальованого психологічного тиску та ускладнює його фіксацію й експертну інтерпретацію. Наукова література лише частково реагує на ці виклики, а питання взаємодії комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи з цифровою криміналістикою, комп'ютерно технічними дослідженнями, фоноскопічним аналізом та встановленням авторства комунікативних повідомлень ще не набули належного системного опрацювання.

Таким чином, сучасний стан наукової розробки проблеми дозволяє стверджувати, що загальні засади судової експертизи, окремі можливості психологічного та лінгвістичного аналізу комунікації, а також криміналістична характеристика протидії розслідуванню опрацьовані значно краще, ніж спеціальні питання комплексного експертного дослідження фактів тиску на свідків з боку організованих груп. Саме в цій площині зберігається істотна наукова прогалина, яка проявляється у відсутності цілісного теоретико прикладного підходу до предметної межі, об'єктного складу, методичних можливостей, доказового значення та практики призначення комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи у відповідній категорії кримінальних проваджень. Це і визначає актуальність подальшого дослідження зазначеної проблематики, необхідність її поглибленого осмислення на стику криміналістики, судової

психології, судової лінгвістики та кримінального процесу, а також потребу у виробленні науково обґрунтованих рекомендацій для слідчої, прокурорської, експертної та судової практики.

Метою статті є комплексне наукове дослідження особливостей використання комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи у розслідуванні фактів тиску на свідків з боку організованих груп, а також визначення її криміналістичного значення для встановлення прихованих форм психологічного та комунікативного впливу на учасників кримінального провадження. Досягнення зазначеної мети передбачає з'ясування сутності та змісту такого виду експертного дослідження, визначення його предмета, об'єктів і меж компетенції експертів, аналіз можливостей поєднання психологічного та лінгвістичного підходів під час інтерпретації комунікативних повідомлень, що можуть містити ознаки завуальованого тиску, а також окреслення ролі комплексної експертизи у системі доказування під час розслідування діяльності організованих злочинних об'єднань. Окрім цього, мета дослідження полягає у виявленні науково методичних проблем, що виникають під час призначення та проведення такої експертизи, і формуванні теоретичних узагальнень щодо її ефективного використання для встановлення психологічного змісту комунікації, спрямованої на зміну поведінки свідка, обмеження свободи його волевиявлення або перешкоджання здійсненню правосуддя.

Виклад основного тексту. Комплексна судово психологічна та лінгвістична експертиза у розслідуванні фактів тиску на свідків з боку організованих груп належить до числа найбільш складних і водночас найбільш перспективних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Її значення визначається тим, що сучасні форми протидії правосуддю дедалі рідше виявляються у спрощених і відкритих формах погрози. Натомість у практиці функціонування організованих груп все більш поширеними стають завуальовані комунікативні впливи, психологічне виснаження свідка, цілеспрямоване створення у нього стану страху, невпевненості, підвищеної тривожності, внутрішнього конфлікту між правовим обов'язком давати правдиві показання і прагненням уникнути можливих негативних наслідків для себе або близьких осіб. Саме тому традиційних засобів аналізу змісту повідомлень або формальної оцінки показань уже недостатньо. Необхідним стає глибоке дослідження комунікативної ситуації, психологічних механізмів впливу та мовних конструкцій, через які цей вплив реалізується.

У кримінальному провадженні щодо злочинів, учинених організованими групами, свідок часто перебуває в особливій процесуальній і психологічній ситуації. З одного боку, він є носієм доказової інформації, яка може мати вирішальне значення для встановлення ролей учасників злочинної групи, структури її внутрішніх зв'язків, механізму підготовки, вчинення та приховування

злочинів. З іншого боку, саме ця поінформованість перетворює його на об'єкт тиску. Організована група, на відміну від одиничного суб'єкта злочину, має більший ресурс впливу, ширші можливості контролю, спостереження, комунікативного посередництва та психологічного переслідування [1]. Вона може діяти системно, послідовно, через декілька каналів одночасно, використовуючи не лише прямі контакти, а й осіб із найближчого оточення свідка, інформаційні повідомлення, демонстрацію обізнаності про його приватне життя, символічні сигнали, повторювані натяки, мовчазні попередження або створення атмосфери неминучості негативних наслідків у разі співпраці зі слідством.

У таких умовах особливого значення набуває комплексна експертиза, що поєднує психологічний і лінгвістичний компоненти. Її комплексний характер зумовлений самою природою об'єкта дослідження. Факт тиску на свідка не може бути повноцінно встановлений лише шляхом буквального прочитання чи прослуховування окремого висловлювання. Значення має не тільки те, що сказано, а й те, яким чином це сказано, у якій послідовності, за яких обставин, ким саме, з яким комунікативним наміром, на якому емоційному тлі, за наявності яких попередніх подій, у межах яких міжособистісних відносин і з урахуванням яких індивідуально психологічних особливостей адресата. Висловлювання, яке для стороннього спостерігача може виглядати побутовим, нейтральним або навіть доброзичливим, у контексті попередніх подій і сформованих стосунків може мати виразний зміст погрози, примусу, шантажу або попередження. Саме тому лінгвістичний аналіз без психологічного тлумачення ризикує залишитися надто формалізованим, а психологічний аналіз без точного дослідження мовної тканини повідомлення може втратити доказову конкретність.

Комплексна судово психологічна та лінгвістична експертиза в цій категорії проваджень спрямована на з'ясування кількох взаємопов'язаних блоків обставин. Передусім ідеться про дослідження змісту комунікативних повідомлень, виявлення в них мовних засобів психологічного впливу, установлення комунікативної спрямованості висловлювань та їх потенційної здатності викликати у свідка певний психоемоційний стан. Далі аналізу підлягає характер психологічного тиску, його інтенсивність, повторюваність, системність, спосіб поєднання явних і прихованих способів впливу [2]. Окремо важливо встановити, чи могли досліджувані висловлювання, повідомлення або інші комунікативні дії за своїм змістом, формою і контекстом об'єктивно сприяти виникненню у свідка страху, тривоги, пригніченості, почуття безпорадності або вимушеності змінити поведінку. Це має особливе значення у випадках, коли свідок надалі відмовляється від показань, починає уникати явки, плутається у поясненнях, демонструє виражену обережність, змінює лінію спілкування або виявляє інші ознаки дестабілізації.

Необхідність саме комплексного підходу особливо очевидна у випадках завуальованого тиску. Організовані групи нерідко уникають відкритих формулювань на кшталт прямої обіцянки завдати шкоди. Значно частіше використовуються конструкції з натяком, відсиланням до вже відомих адресату подій, демонстрацією контролю над його простором життя, прихованою умовністю, удаваною турботою чи псевдорадодою. Повідомлення можуть містити згадку про дітей, родичів, місце проживання, звичний маршрут, час повернення додому, фінансові труднощі, попередні проблеми зі здоров'ям чи будь які інші обставини, які самі собою не є погрозою, але в певному контексті виконують функцію психологічного примусу. Лінгвістично такі повідомлення можуть бути оформлені як припущення, попередження, побажання, оцінні судження або сторонні коментарі. Психологічно ж вони можуть сприйматися адресатом як сигнал про небезпеку, неминучість покарання за співпрацю з органами правопорядку або безперспективність правомірної поведінки. Саме експертне поєднання мовного і психологічного аналізу дозволяє відмежувати випадкові, емоційно нейтральні висловлювання від цілеспрямованого інструменту впливу.

Об'єктами такої експертизи виступають різноманітні матеріальні носії та інформаційні сліди комунікації. Це можуть бути телефонні розмови, аудіо-записи зустрічей, тексти електронних листів, повідомлення у месенджерах, переписка в соціальних мережах, відеозаписи контактів, рукописні записки, стенограми розмов, протоколи допитів із фіксацією певних висловлювань, а в окремих випадках сукупність комунікативних епізодів, які лише в цілісності набувають значення психологічного тиску. У практиці розслідування діяльності організованих груп нерідко важливим є не одиначне повідомлення, а серія контактів, що поступово формують у свідка стійкий стан психологічної напруги. Один епізод може містити перевірку реакції, інший нагадування про обізнаність злочинців, наступний приховану демонстрацію близькості до місця проживання чи роботи свідка, а ще один нав'язування думки про небажаність співпраці зі слідством. Тільки в сукупності ці дії дозволяють зрозуміти справжню спрямованість впливу, а тому предметом експертного дослідження часто стає не окремий фрагмент, а ціла система мовленнєвих і психологічних впливів.

Судово психологічний компонент комплексної експертизи має на меті встановити психологічний зміст спілкування і ймовірний характер його впливу на особу свідка. Це передбачає аналіз не тільки емоційного забарвлення повідомлень, а й комунікативної позиції суб'єкта впливу, способу нав'язування адресату певного варіанту поведінки, виявлення ознак маніпулювання, домінування, демонстрації влади, контролю або прихованого примусу. Експерт психолог з'ясовує, чи містить комунікація ознаки цілеспрямованого викликання у свідка тривоги або страху, чи формується у нього стан очікування небезпеки,

чи використовуються прийоми психологічного виснаження, повторення, соціальної ізоляції, морального тиску, створення внутрішнього конфлікту між безпекою та правовим обов'язком. Важливо, що психологічна експертиза в такій категорії проваджень не підмінює правову оцінку і не вирішує питання винуватості. Вона надає науково обґрунтовану інформацію про психологічні властивості комунікації, умови її сприйняття та можливі наслідки для психічного стану адресата.

Лінгвістичний компонент, своєю чергою, дозволяє точно розкрити мовленнєвий механізм впливу. Експерт лінгвіст аналізує лексичний склад висловлювань, граматичні особливості, синтаксичну побудову, прагматичні функції фраз, мовленнєві акти, імпліцитні смисли, контекстуальні зв'язки між окремими репліками, використання повторів, недомовленості, багатозначності, оцінних слів, зниженої або навпаки офіційної стилістики [3]. Особливу увагу приділяють висловлюванням, у яких зміст загрози не виражено прямо, але він виводиться з сукупності мовних сигналів. Наприклад, нейтральна за формою фраза про те, що людині слід подумати про свою сім'ю, може виявитися комунікативно спрямованою не на турботу, а на залякування, якщо вона надсилається після виклику на допит, супроводжується згадкою точних даних про родичів і міститься в серії інших повідомлень, що демонструють знання приватних обставин життя свідка. Отже, лінгвістичне дослідження має враховувати не тільки словникове значення слів, а й прагматичний намір мовця, комунікативну ситуацію та спосіб декодування повідомлення адресатом.

У контексті діяльності організованих груп важливе місце займає аналіз ролі мовної конспірації. Для таких груп характерне використання умовних позначень, евфемізмів, внутрішньогрупових кодів, натяків, які зрозумілі учасникам взаємодії, але малозрозумілі стороннім особам. Це особливо проявляється у телефонних розмовах, переписці в месенджерах та коротких усних контактах. Формально нейтральне висловлювання може приховувати чітку вказівку на припинення співпраці зі слідством, знищення доказів, зміну показань або уникнення процесуальних дій. У таких випадках лінгвістична експертиза має встановити значення мовних одиниць у конкретному соціальному та ситуативному контексті, а психологічна частина дослідження має пояснити, чому саме така форма комунікації є ефективною для впливу на свідка, який перебуває в стані підвищеної вразливості й уже обізнаний із потенційною небезпекою з боку групи.

Суттєве практичне значення має правильне формулювання питань, що ставляться перед експертами. Від їхньої точності залежить не лише повнота висновку, а й допустимість його використання у доказуванні. Питання мають бути сформульовані таким чином, щоб стосуватися спеціальних знань, а не правових висновків. Доцільно ставити перед експертами завдання щодо

встановлення наявності в повідомленнях мовних ознак психологічного впливу, виявлення ознак спонукання до певної поведінки, визначення комунікативної спрямованості тексту, з'ясування того, чи містять висловлювання ознаки залякування, формування почуття небезпеки, тиску або примусу. У психологічній площині можливе формулювання питань щодо того, чи могли досліджувані повідомлення за своїм змістом і способом подання викликати у свідка стан страху, тривоги, невпевненості, психоемоційного напруження, чи могли вони чинити деструктивний вплив на його здатність вільно приймати рішення про надання показань [4]. Натомість неприпустимим є покладання на експерта завдань щодо кваліфікації дій як злочинного впливу в юридичному розумінні, оскільки це належить до компетенції органу досудового розслідування, прокурора і суду.

Особливість доказового значення комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи полягає в тому, що вона дозволяє змістовно доповнити інші джерела доказів. Сам по собі факт надсилання повідомлення або здійснення дзвінка ще не доводить тиску на свідка. Однак у поєднанні з показаннями потерпілої особи чи свідка, матеріалами негласних слідчих (розшукових) дій, даними про зв'язки між учасниками організованої групи, інформацією про попередні акти насильства, цифровими доказами з мобільних пристроїв, геолокаційними даними та іншими матеріалами провадження експертний висновок здатен надати цілісну картину механізму впливу. Він створює місток між формальним фіксуванням комунікації та її криміналістично значущим тлумаченням. Саме тому значення такої експертизи виходить за межі вузького дослідження тексту. Вона часто стає елементом реконструкції всієї стратегії протидії правосуддю з боку організованої групи.

Окремо слід наголосити на ролі експертизи у випадках, коли свідок сам не може чітко вербалізувати характер тиску. Це досить поширена ситуація, оскільки особа нерідко описує свої відчуття загальними словами, говорить про внутрішній страх, відчуття небезпеки, постійну напругу, але не завжди може пояснити, які саме слова чи сигнали стали причиною такого стану [5]. Іноді свідок соромиться визнавати, що став об'єктом маніпуляції, або побоюється, що його переживання будуть сприйняті як суб'єктивні та юридично незначущі. У таких випадках комплексна експертиза дозволяє надати об'єктивовану наукову оцінку комунікативним матеріалам і показати, що відчуття страху ґрунтувалося не на довільній емоційній реакції, а на конкретних мовних і психологічних механізмах впливу. Це має не лише доказове, а й захисне значення для самого свідка, оскільки дає змогу обґрунтувати необхідність застосування заходів безпеки та процесуальної підтримки.

Водночас проведення такої експертизи супроводжується значними методологічними труднощами. По-перше, мова людського спілкування є

багатошаровою, залежною від контексту, індивідуального досвіду, інтонації, попередніх комунікативних зв'язків, соціального статусу учасників взаємодії. Через це неможливо механічно зводити наявність тиску лише до певного набору слів. Ті самі мовні конструкції в одних умовах можуть бути нейтральними, а в інших виконувати функцію примусу. По-друге, психологічна реакція свідка також залежить від його особистісних особливостей, рівня тривожності, життєвого досвіду, попередніх контактів із представниками організованої групи, соціальної підтримки, уявлень про спроможність держави його захистити. По-третє, у кримінальному провадженні часто досліджуються неповні комунікативні фрагменти, без початку або завершення діалогу, без фіксації невербальної поведінки, без інтонаційних нюансів, без точного знання всіх попередніх обставин. Це потребує від експертів максимальної обережності у формулюванні висновків, чіткого дотримання меж компетенції та належного обґрунтування кожного положення висновку експерта.

Ще однією проблемою є ризик змішування лінгвістичного, психологічного і правового рівнів аналізу. На практиці іноді виникає спокуса розглядати будь який емоційно неприємний контакт як доказ незаконного тиску. Однак для науково обґрунтованого висновку цього недостатньо. Необхідно виявити саме спрямованість комунікації на зміну або стримування поведінки свідка, її зв'язок із виконанням ним процесуальної ролі та здатність породжувати стан, що обмежує свободу волевиявлення [6]. Так само недопустимим є протилежне спрощення, коли через відсутність прямих словесних погроз повідомлення автоматично визнають безпечними. Сучасна організована злочинність часто навмисно відмовляється від прямої лексики насильства, замінюючи її контекстуальними сигналами, що істотно ускладнює доказування. Саме тому експертиза має спиратися на комплексність і враховувати взаємодію тексту, контексту, ситуації та психологічних ефектів.

Суттєве місце у цій проблематиці займає цифровий вимір сучасної комунікації. Значна частина тиску на свідків сьогодні здійснюється через мобільні застосунки, закриті чати, анонімні акаунти, голосові повідомлення, короткі відео, зникальні повідомлення, коментарі у соціальних мережах та інші форми цифрової взаємодії. Це ускладнює як фіксацію доказів, так і подальше експертне дослідження. З одного боку, цифрове середовище залишає значну кількість інформаційних слідів, що можуть бути вилучені та досліджені. З іншого боку, воно дає змогу суб'єктам впливу маніпулювати ідентичністю, видаляти повідомлення, використовувати сторонні акаунти, комбінувати текст, звук, зображення і символічні знаки. У таких умовах комплексна судово психологічна та лінгвістична експертиза нерідко має взаємодіяти з цифровою криміналістикою, комп'ютерно технічною експертизою, фоноскопичним дослідженням, а за потреби і з експертизою авторства тексту. Це дозволяє не лише

інтерпретувати зміст повідомлення, а й встановити джерело його походження, спосіб передання та місце в загальному механізмі протидії розслідуванню.

Криміналістичне значення комплексної експертизи полягає також у тому, що її результати можуть сприяти висуненню та перевірці слідчих версій. Якщо експертне дослідження підтверджує наявність системного психологічного впливу на свідка, це може вказувати на високий рівень організованості групи, наявність у неї осіб, відповідальних за комунікативний контроль і тиск, використання спеціальної тактики стримування викривальних показань. У свою чергу, це орієнтує слідчого на необхідність виявлення посередників, каналів передачі вказівок, ресурсів зовнішнього спостереження, способів збору інформації про свідка, а також інших потенційних епізодів тиску щодо потерпілих, співучасників або членів сімей [7]. У такий спосіб експертиза перестає бути лише реактивним інструментом підтвердження вже відомих фактів і перетворюється на активний засіб криміналістичного пізнання механізму злочинної діяльності.

Особливої уваги потребує проблема оцінки повторюваності та кумулятивного ефекту комунікативного впливу. Організовані групи рідко обмежуються одноразовим контактом. Значно частіше тиск здійснюється серійно, дозовано, з поступовим нарощуванням психологічного навантаження. На початковому етапі можуть використовуватися нібито нейтральні контакти, метою яких є перевірка доступності свідка, демонстрація обізнаності про його життя або встановлення психологічної переваги. Далі можуть з'являтися натяки на небажаність участі в процесуальних діях, а на наступних етапах погрози набувають більш предметного характеру. Психологічний ефект таких дій часто накопичується. Окреме повідомлення не викликає різкої реакції, але в сукупності вони формують стійке очікування небезпеки. Саме тому експертне дослідження повинно враховувати динаміку комунікативного впливу, а не лише аналізувати ізольовані фрагменти [8].

Не менш важливим є врахування соціально психологічного статусу свідка. Ступінь вразливості до тиску може залежати від віку, рівня освіти, характеру попередніх взаємин із підозрюваними, наявності матеріальної або емоційної залежності, досвіду перебування в конфліктному середовищі, рівня довіри до правоохоронної системи. Для одних осіб найбільш впливовими є прямі погрози, для інших згадка про дітей, репутацію або роботу. У разі, коли свідок раніше вже стикався з насильством з боку організованої групи або був очевидцем таких дій щодо інших осіб, навіть непрямі сигнали можуть мати надзвичайно сильний психологічний ефект. Отже, експертне тлумачення матеріалів повинно враховувати не абстрактного адресата, а реальну особу, на яку був спрямований вплив, при цьому не виходячи за межі науково обґрунтованої оцінки.

У процесуальному аспекті призначення комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи вимагає належної підготовки матеріалів. Слідчий чи прокурор повинні забезпечити максимально повне збирання комунікативних даних, їх автентичну фіксацію, збереження цифрових носіїв, належне протоколювання умов отримання інформації, надання експерту не лише окремих текстів, а й супровідних даних про час, спосіб, послідовність комунікації, характер стосунків між учасниками, попередні епізоди контакту. Без цього існує ризик, що експертне дослідження втратить контекст і буде змушене опиратися лише на вузько текстуальний аналіз. Для повноцінного розкриття механізму тиску важливою є цілісність матеріалу [9]. В окремих випадках доцільним може бути надання експерту матеріалів про психологічний стан свідка, якщо вони отримані процесуально допустимим шляхом, оскільки це може допомогти точніше оцінити характер сприйняття повідомлень.

Наукова цінність цієї експертизи полягає також у розвитку міждисциплінарного підходу в криміналістиці та судовій експертології. Тиск на свідка не є явищем, яке можна повноцінно пояснити лише в межах однієї галузі знань. Він виникає на перетині мовленнєвої дії, психологічного впливу, кримінального наміру, соціальної взаємодії та процесуальної ролі потерпілої особи чи свідка. Саме тому комплексне експертне дослідження відповідає сучасним тенденціям розвитку доказування, орієнтованого не лише на виявлення матеріальних слідів злочину, а й на аналіз складних інформаційних і поведінкових проявів злочинної активності [10]. У провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із організованою злочинністю це особливо важливо, оскільки така злочинність значною мірою функціонує через комунікацію, розподіл ролей, координацію, конспірацію та контроль над поведінкою інших осіб.

Слід також зауважити, що висновок комплексної судово психологічної та лінгвістичної експертизи не може розглядатися у відриві від загальної доказової системи. Його сила полягає у здатності науково пояснити той зміст комунікації, який не завжди очевидний без спеціальних знань. Проте остаточна оцінка такого висновку має здійснюватися у взаємозв'язку з іншими доказами, з урахуванням джерела отримання матеріалів, умов їх фіксації, повноти наданого експертам контексту, логічності та обґрунтованості самих висновків. У цьому сенсі роль слідчого і прокурора полягає не лише в ініціюванні експертизи, а й у правильному включенні її результатів у структуру доказування. Необхідно вміти зіставляти висновок експерта з показаннями свідків, матеріалами оперативного супроводу, результатами аналізу контактів, даними про переміщення фігурантів, іншими епізодами протидії правосуддю.

Висновки. У підсумку слід зазначити, що комплексна судово психологічна та лінгвістична експертиза у розслідуванні фактів тиску на свідків з боку організованих груп виступає не просто допоміжним інструментом тлумачення

окремих повідомлень, а повноцінним засобом виявлення, пояснення і доказового закріплення прихованих механізмів протидії правосуддю. Вона дозволяє перевести суб'єктивно пережитий свідком страх у площину науково досліджуваних ознак психологічного і мовного впливу, виявити завуальовані комунікативні стратегії організованих груп, показати системність і цілеспрямованість такого впливу, а також надати слідству й суду обґрунтовані відомості для правильної оцінки фактичних обставин провадження. Її значення особливо зростає в умовах цифровізації злочинної комунікації, ускладнення форм мовної конспірації та поширення непрямих психологічних способів контролю над поведінкою свідків. Подальший розвиток методики призначення і проведення таких експертиз, удосконалення міждисциплінарної взаємодії експертів, вироблення єдиних наукових підходів до аналізу комунікативного тиску та належне криміналістичне забезпечення їх використання мають важливе значення для підвищення ефективності розслідування організованої злочинної діяльності, захисту свідків та забезпечення реального функціонування правосуддя.

Перелік використаних джерел:

1. Богославська М. О. Судова лінгвістична експертиза: процесуальні і криміналістичні аспекти. автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 2009. 19 с.
2. Ходанович В.О. Роль судово-авторознавчої та психолінгвістичної експертизи в доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини екстремістської спрямованості. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Одеса. Юридична література. 2013. 369 с.
3. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування. монографія. Дніпропетровськ. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД. 2015. 432 с.
4. Гусєва, В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. № 3 (95). С. 256–267.
5. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні основи судово-експертної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2007. 199 с.
6. Сліпець О. О. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 505–521.
7. Магдисюк Б. І., Павлова Б. В. Особливості застосування судово-психологічної експертизи у судочинстві. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету «Психологія: реальність і перспективи»*. 2018. №10. С. 101–107.
8. Симоненко Н. О. Особливості проведення окремих видів експертиз під час розслідування злочинів минулих років. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 107–115.
9. Єгорова Т.М. Методика судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису: звіт НДР (заключ.) / МЮУ, Полтавське відділення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; кер. Т. М. Єгорова 0109U001196. Харків. ХНДІСЕ, 2013. 108 с.
10. Герасименко О. А. Судово-психологічна експертиза за злочинами, вчиненими групою осіб. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 445–455.

References:

1. Bohoslavka, M. O. (2009). *Sudova lnhvistychna ekspertyza: protsesualni i kryminalistychni aspekty* [Forensic linguistic expertise: procedural and forensic aspects]. avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv. 19 s.
2. Khodanovych, V. O. (2013). *Rol sudovo-avtoroznavchoi ta psykholinhvistychnoi ekspertyzy v dokazuvanni u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny ekstremistskoi spriamovanosti* [The role of forensic and psycholinguistic expertise in proving in criminal proceedings on crimes of extremist orientation]. Aktualni problemy dokazuvannya u kryminalnomu provadzhenni : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf. Odesa. Yurydychna literatura. 369 s.
3. Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannya* [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation]. monohrafiia. Dnipropetrovsk. Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Lira LTD. 432 s.
4. Husieva, V. O. (2021). *Suchasni mozhlyvosti psykholohichnykh ekspertyz pid chas rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh proty pratsivnykiv pravoohoronnykh orhaniv* [Modern possibilities of psychological expertise during the investigation of criminal offenses committed against law enforcement officers]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. № 3 (95). S. 256–267.
5. Sherstiuk, V. M. (2007). *Orhanizatsiino-pravovi ta moralno-psykholohichni osnovy sudovo-ekspertnoi diialnosti* [Organizational, legal and moral and psychological foundations of forensic expertise]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv. 199 s.
6. Slipets O. O. (2019). *Teoretychni aspekty sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy ty polohichnykh osoblyvosti osobystosti* [Theoretical aspects of forensic psychological examination of typological personality characteristics]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 20. S. 505–521.
7. Mahdysiuk, B. I., Pavlova, B. V. (2018). *Osoblyvosti zastosuvannya sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy u sudochynstvi* [Peculiarities of application of forensic psychological examination in legal proceedings]. *Zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu Psykholohiia: realnist i perspektyvy*. № 10. S. 101–107.
8. Symonenko, N. O. (2020). *Osoblyvosti provedennia okremykh vydiv ekspertyz pid chas rozsliduvannya zlochyniv mynulykh rokiv* [Peculiarities of conducting certain types of examinations during the investigation of crimes of past years]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 1 (11). S. 107–115.
9. Yehorova, T. M. (2013). *Metodyka sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy komunikatyvnoi diialnosti osoby, zafiksovanoi u videozapysu* [Methodology of forensic psychological examination of communicative activity of a person recorded in a video recording]: zvit NDR (zakliuch.) / MfU, Poltavske viddilennia KhNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusia; ker. T. M. Yehorova 0109U001196. Kharkiv. KhNDISE, 108 s.
10. Herasymenko, O. A. (2019). *Sudovo-psykholohichna ekspertyza za zlochynamy, vchynenymy hrupoi u osib* [Forensic psychological examination of crimes committed by a group of persons]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. S. 445–455.

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)